

СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О СОКОЛСТВУ

Сажетак: Соколски покрет и соколска идеологија представљају значајан друштвено-политички феномен с краја 19. и прве половине 20. века, не само у слободним и поробљеним словенским земљама Европе, већ и у Краљевини Србији и на аустроугарском словенском југу. Развој соколског покрета, његова идеологија, устрој соколских друштава и њихово политичко, културно и друштвено ангажовање стога су већ дуго предмет интересовања југословенских и српских историчара. Овај рад има за циљ да представи научној јавности домете српске историографије у сфери проучавања соколства, значајне чланке, студије и монографије, посебно новија истраживања и синтезе који се баве историјом соколства на територији данашње Србије.

Кључне речи: соколство, соколски покрет, Србија, Југославија, историографија

1. О значају спорта и физичке културе

Овај рад, који има за циљ да да кратак преглед изучавања соколства у српској историографији, згодно је започети једним значајним цитатом професора Боре Јовановића, вероватно једног од највећих познавалаца историје физичке културе и спорта у Србији и Југославији. Он је, у предговору својој књизи *Физичка култура кроз историју*, која је објављена давне 1955. године, написао следеће: „Физичка култура је увек била зависна од друштвеног уређења и зато није никад ни била у себи изолована појава него је увек условљавана другим појавама а и сама је условљавала односно утицала на низ других појава. Историја физичке културе не може бити проста хронологија значајних догађаја и личности, лабаво повезаних сликовитим описима појединих њихових манифестација, ограничених простором и временом, већ она мора бити један допринос стварању целовите слике живота људског друштва у непрекидном процесу његовог историјског развоја“ (Јовановић, 1955: 5). Професор Јовановић је на један леп и концизан начин сажео једну велику мисао, мисао о потреби интензивног изучавања спорта и физичке културе у оквиру друштвене историје и доприносу истих процесу сагледавања тоталитета људског живота у прошлости. До сада је већ постало јасно свима да је и те како могуће посматрати велике теме кроз призму малих догађаја, малих људи и наизглед периферних појава. Физичка култура, физичко васпитање, гимнастика и спорт предствљају

у периоду прелаза из 19. у 20. век још увек периферне феномене који нису били у фокусу пажње јавности, али су неспорно били на добром путу да се ту ускоро нађу. Животне навике грађанске Европе, урбанизоване и индустријализоване, мењале су се рапидно а на ту Европу се угледала и мала Србија (Maze, 2008: 53–59). Све оно што се у Европи јављало као директна или индиректна последица технолошке и друштвене модернизације, долазило је и у Србију, истина са малим закашњењем али је свакако долазило. Тако су у Србију са запада дошли и спорт и физичка култура.

За ову студију битна је једна специфична форма физичке културе која је истовремено била и гимнастичка дисциплина посвећена јачању тела и побољшању здравља, али и политички и културни манифест словенског идентитета, снаге и јединства. Соколски покрет, настао у Чешкој средином 19. века, нагло се проширио целим словенским светом, највише у словенским деловима Аустроугарске, а до почетка 20. века и на слободне словенске државе Европе и на словенске емигрантске заједнице широм света. Соколство, као израз тежњи за националном еманципацијом и братском сарадњом, било је популарно и у југословенским земљама, подједнако међу Словенцима, Хрватима и Србима. У каснијем периоду, пошто је формирана Краљевина СХС, југословенски Соколи су представљали носиоце идеје југословенског националног и државног јединства и лојалности монарху. Изузетан значај који је соколски покрет у Југославији имао у идеолошком, политичком, пропагандном, па чак и одбрамбеном смислу, указује на неопходност његовог изучавања, посебно како би се у правом светлу могли разумети сложени процеси кроз које је југословенска држава пролазила 20-их и 30-их година 20. века.

Југословенска и српска историографија, нажалост, соколству нису посветиле одговарајућу пажњу. Два су главна разлога због којих је ситуација била таква. У периоду пред Други светски рат настало је неколико дела која су се бавила историјом соколства али она нису била критички написана већ су углавном била пропагандне природе. Са друге стране, после Другог светског рата, историографска наука се није бавила детаљно соколским покретом јер је он био окарактерисан као фашистички, што је свакако груба и неистинита квалификација. У том периоду, Соколима се углавном бавила спортска штампа и периодика, без улажења у шири смисао постојања и деловања. Тек је крајем 80-их година дошло до пробоја у историографској науци, макар по питању проучавања соколства у ширем контексту, прво контексту културне историје Југославије а затим и њене политичке историје. Истраживања која су у том периоду настала и указала на многобројне и занимљиве проблеме из историје соколства, показала су и пут будућим истраживачима, онима који су се овом темом бавили у последње две деценије.

2. О југословенским соколима

Соколски покрет се на словенском југу појавио свега неколико година пошто су га у чешким земљама утемељили Мирослав Тирш и Јиндрих Фиг-

нер. Прво соколско друштво на овим просторима био је *Јужни сокол*, основан у Љубљани 1863. године.¹ Власти су неповољно гледале на ову организацију и током целог периода њеног постојања била је под стриктним надзором и под константном претњом гашењем. У Хрватској, Славонији и Далмацији ситуација је била слична: оснивана су соколска друштва која су била и хрватска и српска а често и мешовита. У политичком смислу, као и у Словенији, Соколи су били блиски народњацима и истовремено велики противници мађаронске политике и римокатоличког клерикализма. Соколи су били стуб одбране од мађаризације, германизације и италијанизације. Прво соколско друштво у Хрватској је био *Хрватски сокол*, основан у Загребу 1874. године.

У Србији се соколски покрет развијао у знатно другачијим околностима него што је то био случај у словенским крајевима Аустроугарске. С обзиром на то да је Србија била практично независна кроз највећи део 19. века и да је пуну и од међународне заједнице признату независност стекла 1878. године, у периоду с краја 19. века, када су питања асимилације и културне хегемоније била изузетно значајна за Словенце и Хрвате, у Србији се није осећала ова претња и бојазан. Стога Соколи нису у Србији били у оној мери значајни као у другим деловима Балкана, макар до последње деценије 19. века, када су идеје о неопходности ослобођења и уједињења свих Срба и других јужних Словена, како оних у матици, тако и оних у Кнежевини Црној Гори, Аустроугарској и Османском царству, постале актуелне. Прво соколско друштво у Краљевини Србији основано је у Београду 1891. године, а недуго затим још неколико у другим, мањим српским градовима. Пуну афирмацију је соколство у Србији стекло тек у периоду подигнутих тензија и конфронтације са Аустроугарском, у периоду од избијања Анексионе кризе па до почетка Првог светског рата. Процењује се да је у том периоду у Србији деловало око 8.000 Сокола.

После Првог светског рата и стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у децембру 1918. године, југословенски Соколи су у новој политичкој средини били главни носиоци идеје народног јединства и браниоци новоуспостављеног поретка, не само од остатака аустрофилских елемената у западним крајевима земље, већ и од потенцијалне револуционарне унутрашње комунистичке опасности. (Bartulović, 1925: 71–79). Уједињење свих соколских организација у новој држави обављено је у јануару 1919. године у Загребу, када је створен *Соколски савез Краљевине СХС* а националне соколске организације укинуте. На оснивачком конгресу истакнуте су смернице југословенског соколског покрета у будућности а Александар Карађорђевић је поздрављен као ујединитељ и спасилац отаџбине (Žutić, 1991: 10). Идеологија интегрализма која је код Сокола иначе била јака, посебно је истакнута чином промене имена организације у *Југословенски соколски савез*, у тренутку када се држава још

¹ Према одредници о Соколима у *Енциклопедији физичке културе*, главни разлог за тако брзо ширење соколских идеја на територију данашње Словеније је била добра повезаност та два дела аустроугарске монархије и слична културно-друштвена средина. *Enciklopedija fizičke kulture 2*. 1977. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 278.

увек звала Краљевина СХС. Соколски унитаризам је у сваком случају био авангарда у односу на државни унитаризам који ће постати доминантна идеологија тек по увођењу краљеве личне диктатуре 1929. године.

Идеолошка ригидност југословенских Сокола у периоду 20-их година и неприхватање постојања других соколских организација у држави довела су до тога да се јавила и опозиција *Југословенском соколском савезу*, посебно у круговима хрватских Сокола. Многи од њих који су раније били у потпуном сагласју са осталим југословенским Соколима, нису желели ни могли да прихвате унитаристичку идеологију која је у својој суштини представљала негацију хрватске народне индивидуалности и која је зарад државног јединства пропагирала националну асимилацију југословенских народа. Реакција *Југословенског соколског савеза* на настанак опозиционих групација је била груба и арбитрарна: пошто је према соколском статуту политичко деловање било забрањено (иако су опозиционари заступали ставове легалних политичких чинилаца у Краљевини СХС, попут Хрватске републиканске сељачке странке), опозиционари су из организације избачени (Брозовић, 1930: 93). Избацивање великог броја хрватских Сокола из *Југословенског соколског савеза* значило је реактивирање националних соколских организација и њихову даљу политичку радикализацију.

Слика 1. Соколски пропагандни постер

Када је у јануару 1929. године краљ Александар суспендовао Устав и за-
вео апсолутну личну власт, нова државна идеологија је ступила на сцену. Идеја
југословенског интегрализма (или идеологија интегралног југословенства),
за коју су се раније залагале поједине политичке личности и групације, међу
њима и већина југословенских Сокола, постала је доминантан политички дис-
курс у држави. Држава је постала Југославија, племенске (односно народне)
особености су стављање у страну. У циљу промовисања и учвршћивања новог
политичког и идеолошког курса, ангажовани су сви државни ресурси а често и
организације које су, макар номинално, биле приватног карактера. *Југословен-
ски соколски савез* који је и раније стајао на сличним политичким основама, у
потпуности је потчињен циљевима власти и стављен под директан државни
надзор. У децембру 1929. године донет је нови закон којим је регулисано дело-
вање југословенских Сокола, по којем су све старе организације укинуте а фор-
миран нов и централизован *Соко Краљевине Југославије*, директно подређен
држаним органима попут Министарства унутрашњих послова, Министарства
војске и морнарице, Министарства просвете а касније и специјално формираном
Министарству физичког васпитања народа (Крагујевић, 2008: 129–132).
Сврставање организације југословенских Сокола у једно од оруђа режима има-
ло је двоструке ефекте: никад раније нису Соколи били у тој мери моћни и
значајни у југословенском друштву као у периоду 30-их година, нити су икада
имали такву материјалну и политичку подршку државе, док су, са друге стране,
у потпуности изгубили морални ауторитет и интегритет и праву политичку
тежину коју је у ранијем периоду доносила чињеница да су организацију са-
чињавали својом вољом, идејама и пожртвовањем повезани појединци. Све до
краја Југославије Соколи су били помоћна рука режима, камп за предвојничку
обуку и место за исказивање лојалности властима.

3. О изворима за проучавање соколског покрета

Пре него што се фокус усмери на историографска дела која су се бавила
соколством у српској и југословенској историји, упутно је продискутовати о
изворној основи, односно о документима, архивским фондовима и архивској
грађи на основу које су истраживања вршена. Основне карактеристике архивске
грађе која се односи на соколство су фрагментарност и растуреност, као
уосталом и грађе која се односи и на многе друге, често битније области из
наше националне историје. Истине за вољу, узроке оваквом стању грађе треба
тражити пре свега у третману којем су културна и историјска добра била подвр-
гнута у турбулентним периодима историје. Архивска грађа везана за историју
соколства у Србији и Југославији је раштркана у неколико архива а у оквиру
истих, раштркана у неколико различитих фондова. Најзначајнији фондови који
садрже соколске документе се налазе у Архиву Србије и Архиву Југославије. У
Архиву Србије, у фонду који носи назив *Београдско гимнастичарско друштво*

„Соко“, налазе се најдрагоценији документи везани за сам почетак соколског покрета у Србији и Београду и он покрива период између 1881. и 1944. године. Документи који се тамо налазе се углавном односе на београдско соколско друштво али су веома значајни и за остатак Србије и Југославије јер је Београд током целог периода његовог постојања био центар соколског покрета, прво у Краљевини Србији а касније у Краљевини СХС/Југославији и у београдском центру су настајале многе иницијативе и идеје које су се касније шириле целом земљом.

У Архиву Југославије у Београду чувају се документи који се односе на централну соколску институцију у држави, *Савез Сокола Краљевине Југославије*, односно касније само *Сокола Краљевине Југославије*. Нажалост, грађа је раштркана у неколико фондова и не постоји један централни фонд ове институције. Највише грађе се може наћи у фонду Министарства физичког васпитања народа Краљевине Југославије (фонд 71), где неких десетак кутија грађе скоро потпуно садржи документе посвећене Сокоlima. Ту се могу наћи разни документи: преписка соколске централе са разним министарствима и другим органима државне управе и локале самоуправе, преписка са разним месним и жупским соколским организацијама широм земље, статuti и одлуке, различита мишљења и молбе, захтеви за материјалном потпором и слично. Овај фонд није једини који се налази у Архиву Југославије а који садржи соколска документа. Значајни су и следећи фондови: фонд Министарства унутрашњих послова (фонд 14), где се налази мноштво докумената који се односе на пријаве, регистрације и одобрења за рад и деловање соколских друштава, као и извештаји локалних полицијских структура о раду, фонд Државног савета Краљевине Југославије (фонд 73), у којем се могу наћи разне молбе и представке, фонд Краљев двор (фонд 74), који чува бројне документе везане за соколство, пре свега молбе и извештаје, фонд Министарског савета Краљевине Југославије (фонд 138), фонд Министарства просвете Краљевине Југославије (фонд 66) и фонд Министарства социјалне политике и народног здравља (фонд 39), где се налази грађа важна за схватање значаја Сокола у културно-просветној и здравственој политици Краљевине Југославије, као и многобројне личне збирке, попут збирке Милана Стојадиновића (збирка 37).

Широм Србије, у локалним, градским и регионалним архивима, чува се значајна архивска грађа за развој соколства и соколског покрета у појединим крајевима државе. Стање тих фондова је различито и зависило је од срећних или несрећних околности које су поједине архиве пратиле кроз историју, пре свега кроз период Другог светског рата. Чест је случај да је архивска грађа која се односи на соколску дружину једног места потпуно уништена а да је за нека друга места необично богата и у потпуности сачувана. Фондови који садрже грађу, преписку и фотографије локалних, градских, среских и жупских соколских дружина броје се у десетинама и они су раштркани по архивима широм Србије. Ова грађа је непроцењива за истраживаче, не само због тога што може послужити за реконструкцију друштвеног живота једне мање средине у

Србији у периоду краја 19. и прве половине 20. века, већ и због тога што је у локалним архивским збиркама могуће пронаћи и документе који описују и значајне догађаје и процесе на државном нивоу. Између осталих, треба поменути значајне документарне збирке соколских друштава из Ужица, Чачка, Пожеге, Аранђеловца и других српских градова, чије је богатство инспирисало бројне истраживаче који су, на крају, својим истраживањима дали огроман допринос проширењу наших сазнања о развоју и деловању соколских друштава.

Поред архивске грађе која је несумњиво најважнија за проучавање соколске прошлости, од изузетног значаја су и различите серијске публикације са соколском тематиком које су излазиле у Краљевини СХС/Југославији у периоду између два светска рата. Соколска продукција је била толика да се број публикација (гласника, недељника, месечника, календара, специјалних публикација, сепарата, реферата и других) може мерити у неколико десетина. Сва значајнија соколска друштва и соколске жупе у држави су издавале своју сопствену серијску публикацију која је, пре свега, имала информативни карактер јер је члановима и симпатизерима говорила о редовним и ванредним активностима организације. Са друге стране, поред информативног, ове публикације су имале и идеолошко-пропагандни карактер, јер су веома често објављивале или преносиле текстове који су читаоце обавештавали о циљевима соколства и соколским погледима на свет, друштво и државу. Најзначајнији од свих соколских гласила је био *Соколски гласник: званичан орган Соколског савеза Срба, Хрвата и Словенаца*, који је у периоду између 1919. и 1929. године излазио у Загребу два пута месечно а уређивали су га Мирослав Амброжич, Вериј Швајгар, Анте Брозовић и Рико Фукс. Од 1930. године, када је држава преузела потпуну контролу над југословенским Соколима, званичан часопис је променио место издавања и уредништво. Прво је излазио у Љубљани а од 1937. године у Београду. Уредници часописа су у том периоду били Стјепан Челар, Тихомир Протић и Нико Бартуловић. Поред *Соколског гласника* и локалних и регионалних соколских часописа (од којих су најважнији они које су издавале жупе у Љубљани, Загребу и Београду), значајан је био и часопис *Соколић*, лист намењен соколском нараштају, односно соколској омладини. Излазио је у периоду између 1919. и 1938. године у Љубљани а часопис су уређивали Иван Лах, Иван Бајзел и Јосип Јерс. Соколска периодика, упркос томе што истраживач мора уложити значајан напор да би се извукао из наслага идеологије и пропаганде, представља изузетно значајан корпус релевантне и богате грађе, посебно због тога што је путем локалних соколских гласника могуће пратити деловање појединих организација и попунити рупе које су остале услед недостатка докумената. Такође, званична соколска штампа је најбољи извор за проучавање соколске идеологије и њене промене кроз године и услед политичких ломова у држави.

4. Преглед истраживања историје соколства

Најстарија истраживања која су се бавила соколством потичу још из периода пре Првог светског рата. Поред занимљивих чланака у дневној штампи и периодичи који су повремено објављивани а који су се тицали развоја соколског покрета у Чешкој, Словенији и Хрватској, прва права и озбиљна анализа развоја физичког васпитања у Србији је била књига *Витешке игре и спортови и физичко васпитање нашега народа* коју је написао Миленко Арсовић, поручник српске војске и која је објављена у Београду 1911. године. У њој је један одељак посвећен соколству и у том одељку се посебно истиче важност коју Соколи посвећују народној традицији и неговању патриотског осећања (Арсовић, 1911: 230–239).

Соколска литература, а тако је треба називати јер је то много примереније него је звати литературом о соколству, доживела је прави процват у периоду после Првог светског рата, посебно после 1929. године, када су сва соколска друштва и организације у земљи, одлуком државних власти, обједињена у једну, *Соко Краљевине Југославије*. Тада су издавани многобројни часописи, чланци, брошуре, календари и монографије који су се дотицали најразличитијих тема из домена соколства, соколског живота и соколске идеологије. Две најзначајније публикације које треба поменути, а које се у највећој мери баве историјом соколског покрета на територији Југославије су *Соко Краљевине Југославије* из 1930. године коју је написао Анте Брозовић, тада секретар *Савеза сокола Краљевине Југославије* и *Свеславенско соколство*, објављено исте године поводом Свесловенског видовданског соколског слета у Београду. Брозовићева књига даје кратак али опет сасвим задовољавајући преглед историје соколског покрета у југословенским земљама као и кратку историју Сокола у Чешкој. Књига *Свеславенско соколство*, која заправо представља свечано и јубиларно издање којег су припремили Анте Брозовић, Лујо Ловрић, Милорад Драгић, Јован Радонић, Бранко Живковић, Милутин Стевановић и Бошко Богдановић, много је обимнија и детаљнија, приказује не само историјски развој соколства у Југославији, и то у свим тада постојећим југословенским соколским жупама, већ и кратак преглед историје соколства у другим земљама, у Чехословачкој, Пољској, Русији, код Лужичких Срба, чак и у Сједињеним Америчким Државама. Оба ова дела су памфлетистичке природе и стоје на линији званичне државне политике и идеологије интегралног југословенства, па су у складу са тим и тумачени многи догађаји из прошлости југословенских народа. Упркос томе што такав приступ умањује научну вредност поменутих дела, ипак су многи подаци који су тамо изнети а који иначе нису сачувани на другим местима, драгоцен и непроцењиви за даље истраживање. Штавише, скоро сви истраживачи соколства се и данас користе овом литературом за потребе утврђивања елементарне фактографије. Још једно велико богатство ових књига представљају изузетне фотографије значајних Сокола и соколских дружина и манифестација које засигурно нису сачуване ни на једном другом месту.

У периоду после Другог светског рата *Сокола краљевине Југославије* су државне власти, али и научна и стручна јавност која је у то време деловала у једној веома идеологизованој јавној сфери, посматрале као фашистичку и милитаристичку организацију и као од један од стубова Шестојануарске диктатуре и стога често у историографским делима стављан у групу организација попут *ОРЈУНА-е*, *Јадранске страже*, *Југословенске акције* или *ЈНП Збор*. Наравно, значајна улога Сокола у процесу учвршћивања диктатуре није спорна али квалификација која организацију сврстава у ред фашистичких просто не може да стоји, у истој мери у којој тај епитет не пристаје ни самом краљу Александру Карађорђевићу нити Милану Стојадиновићу. Важан корак у отклањању ове идеолошке категоризације Сокола и соколског покрета дали су историчари Бранко Петрановић у првом тому свог капиталног дела *Историја Југославије 1918–1988*, Љубодраг Димић у књизи *Културна политика Краљевине Југославије* и Никола Жутић у монографији *Соколи: Идеологија у физичкој култури Краљевине Југославије 1929–1941*. Иначе је у периоду од 1945. па до краја 80-их година, када су идеолошке стеге значајно попустиле, настало мало радова који су се бавили Соколима и соколским покретом. Треба издвојити два значајна, монографију *Физичка култура кроз историју* Боре Јовановића из 1955. године и енциклопедијску одредницу *Соколство у Енциклопедији физичке културе* коју је издао Југославенски лексикографски завод у Загребу 1977. године. Оба ова рада се углавном користе старијом литературом и публицистиком али су веома корисна као основа за истраживање. Одредница о соколству у *Енциклопедији физичке културе* је доста опширна, веома добро написана и даје одличан преглед историјата и организације покрета. Написана је на основу радова Зорана Полича, Живка Радана, Драга Степишника, Франце Лубеја, Хајрудина Ђурића и Рада Радуновића. Треба поменути и једно значајно дело које је настало у овом периоду али није објављено све до 2005. године. Ради се о радовима *Ecclesia militans ratuje s Tyrševom ideologijom* и *Libellus accusationis*, великог научника Виктора Новака. Ови радови, оригинално замишљени да буду саставни део његовог епохалног дела *Magnum crimen*, нису објављени због наводних политичких притисака појединих моћника из Хрватске. Виктор Новак, с обзиром на то да је био човек југословенског опредељења и велики противник деструктивног политичког деловања Римокатоличке цркве, симпатисао је Соколе, представљајући их као бескомпромисне борце против оних политичких снага које су тежиле да Југославију ослабе и разбију. Ова књига коју је за штампу припремио академик Василије Крестић, даје одличан увид у борбу између соколства и римокатоличког клерикализма у Краљевини Југославији, али истраживач истој треба приступити са одређеним опрезом, управо због ауторове очигледне пристрасности која је у самом делу видљива. Наравно, у морални интегритет професора Новака не треба сумњати али треба имати у виду да је дело настало из процеса једне сурове политичке борбе у којој професор Новак није стајао по страни, те је његов угао гледања на ствари потпуно разумљив.

Крајем 80-их година истраживачи су почели да отварају многа нова питања из југословенске историје, охрабрени подстицајима професора Бранка Петрановића, и једно од тих питања је било и питање историјског значаја Сокола и соколства. У изучавању ове проблематике предњачили су историчари Љубодраг Димић и Никола Жутић. Нов приступ теми и истраживању, пре свега осталог проучавање обимне и релевантне архивске грађе, резултовали су многим новим сазнањима и бројним чланцима, рефератима и монографијама. У монографији *Културна политика Краљевине Југославије* која представља заправо докторску дисертацију, Љубодраг Димић је посветио Соколима два поглавља: у једном проучава везу између Сокола и званичне државне идеологије интегралног југословенства а у другом однос између Сокола и римокатоличке клерикалне политике у Краљевини Југославији. Ова два поглавља, укупно свега педесетак страна текста, основа су за свако даље озбиљно истраживање и представљају праву ризницу података, статистичких извештаја и сажетих стотина докумената из разних југословенских архива. Никола Жутић је у истраживању ишао још даље. Он је 1991. године објавио монографију *Соколи: Идеологија у физичкој култури Краљевине Југославије* у којој су обрађени многи проблеми из соколске историје: соколска идеологија, однос Сокола и државе, однос Сокола и војске, њихова политичка оријентација, однос према националном питању, однос према политичким странкама, промене у соколском покрету које су пратиле политичку динамику југословенског међуратног друштва и многи други.

У најновије време, у последњих петнаестак година, уочљив је тренд да се на основу онога што је писано у ранијем периоду и на основу веома богате архивске грађе соколских друштава који су сачувани у локалним архивима по Србији, раде веома озбиљна истраживања и пишу сјајне монографије о соколском покрету на нивоу локалних заједница, градова и жупа. Ове микроисторије не само да су веома важне за разумевање животних прилика и социјалне динамике мањих заједница, већ представљају костур сваког, условно речено, већег и глобалнијег истраживања. Тих сјајних локалних соколских историја има пуно. Треба истакнути неколико најзначајнијих: монографију *Соколи Чачка 1910–1941* Милоша Тимотијевића коју је објавио Народни музеј у Чачку 2006. године, која није само изврстан приказ једне значајне друштвене организације у српској вароши у међуратном периоду, већ и пример како на прави начин треба приступити изучавању једне теме из локалне историје. Уводно поглавље ове књиге представља изванредан пример како се на адекватан начин даје један општи увод у материју која се изучава и може се рећи да би просечном читаоцу ово поглавље било довољно да сазна о соколском покрету све што је икада хтео (Тимотијевић, 2006: 12–52). Такође треба поменути дело *Споменица крагујевачких сокола 1907–2007* аутора Јевђе Јевђевића, ентузијасте и обновитеља рада крагујевачке соколске жупе које нам доноси одличан преглед историје соколства у Крагујевцу и Шумадији, као и прегршт докумената и сачуваних фотографија. Монографија *Соколство у ужичком крају и рашкој области 1911–1941* аутора Милета Чарапића коју је 2010. године објавио Историјски архив у Ужицу, даје занимљив пре-

глед развоја соколства у Ужицу, Ариљу и Пожеги, као и бројна сведочанства, документе, фотографије и биографије знаменитих локалних Сокола.

Посебан корпус научних радова који се појавио у последње време представљају радови који се баве соколском иконографијом и симболиком, односно визуелним и симболичким карактеристикама соколског покрета. Предмет изучавања ових радова представљају соколске униформе, соколске заставе, соколски плакати, симболика соколских манифестација и перформанса, архитектура соколских домова и вежбалишта и слично. Из ове области треба издвојити два значајна рада: чланак *Визуелна култура сокола* Марије Стојић који представља скраћени магистарски рад и књигу *Соколи и соколски слетови* Душана Цветковића која представља праву ризницу соколских артефаката.

5. Закључак

У данашње време је значај спортских активности и организација и институција спорта и физичке културе признат од стручњака, и то не само њихов значај примарном пољу деловања, већ и њихов друштвено-политички и културни значај. Тренд пораста интересовања истраживача је евидентан и лако уочљив. Соколски покрет је на просторима бивше Југославије представљао значајан феномен, не само због тога што је окупао десетине хиљада људи, већ пре свега због својих политичких и идеолошких становишта, непријатељских према Аустроугарској и Италији и према онима који су радили против државног јединства Краљевине СХС/Југославије и власти династије. Историјом соколског покрета на територији Југославије и Србије бавили су се разни људи. Први су били сами Соколи, чланови соколских друштава и њихови функционери. Монографије које су се бавиле Соколима а које су излазиле 20-их и 30-их година су биле апологетске и необјективне али веома значајне, пре свега у смислу фактографије. У периоду после Другог светског рата, због идеолошке острашћености, озбиљније изучавање соколства није било могуће и у том периоду је настало неколико значајних дела, пре свега енциклопедијског карактера. Њих су састављали бивши спортисти и спортски новинари, ређе историчари. Нови полет у процесу истраживања соколства десио се половином 80-их година 20. века, упоредо са повећаним интересовањем за међуратну историју Југославије. Нове теме које су отворене односиле су се на политички и друштвени ангажман Сокола. У последњих петнаест година, значајан је пораст интересовања за соколску историју на локалном нивоу као и за разне друге аспекте соколства, попут њихове визуелне културе и иконографије.

Литература

- Bartulović, N. (1925). *Od Revolucionarne omladine do Orjune*. Split: Direktorium Orjune.
 Брозовић, А. (1930). *Соко Краљевине Југославије*. Београд: Венац.

- Чарапић, М. (2010). *Соколство у ужичком крају и рашкој области: 1911–1941*. Ужице: Историјски архив Ужице.
- Цветковић, Д. (2007). *Соколи и соколски слетови*. Београд: Мирослав.
- Димић, Љ. (1997). *Културна политика Краљевине Југославије I–III*. Београд: Стубови културе.
- Enciklopedija fizičke kulture 2*. (1977). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Јовановић, В. (1955). *Физичка култура кроз историју*. Београд: Sportska knjiga.
- Крагујевић, Г. (2008). Sokolstvo u Srbiji (1918–1941). U S. Илић (ur.) *Telesno vežbanje i sport u Srbiji: 1857–2007*. Београд: ДТА, 129–132.
- Мазе, К. (2008). *Bezgranična zabava: uspon masovne kulture 1850–1970*. Београд: Službeni glasnik.
- Novak, V. (2005). *Ecclesia militans ratuje s Tyrševom ideologijom i Libellus accusationis*. Jagodina: Gambit.
- Петрановић, В. (1988). *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Knj. 1*. Београд: Nolit.
- Sveslavensko sokolstvo*. (1930). Београд: Vreme.
- Стојић, М. (2008). Визуелна култура сокола. *Новопазарски зборник*, 31, 129–155.
- Žutić, N. (1991). *Sokoli: Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije*. Београд: Angrotrade.
- Арсовић, М. (1911). *Витешке игре и спортови и физичко васпитање нашега народа*. Београд: Давидовић.
- Јевђевић, Ј. (2008). *Споменица крагујевачких сокола: 1907–2007*. Крагујевац: Соколско друштво Крагујевац.
- Тимотијевић, М. (2006). *Соколи Чачка: 1910–1941*. Чачак: Народни музеј.

Dejan Zec

SERBIAN HISTORIOGRAPHY ABOUT THE SOKOL MOVEMENT

Summary: The Sokol movement and the Sokol ideology represent a significant social and historical phenomenon in the end of the 19th and the first half of the 20th century, not only in free and enslaved Slavic lands of Europe, but also in the Kingdom of Serbia and the Austro-Hungarian lands of the Slavic south. The development of the Sokol movement, its ideology, formation of the Sokol societies and its political, cultural and social engagement is therefore an object of interest of Yugoslav and Serbian historians. This paper has a goal to present relevant articles, studies and monographs about the Sokol movement, especially newer researches and synthesis that deal with the history of the Sokol movement on the territory of modern Serbia.